

ПРОБЛЕМА САКРАЛЬНОГО ЯК СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена проблемі сакрального як одній з найважливіших світоглядних проблем. Розглянуто етимологію терміна «сакральне», проблему відношення сакрального та буденного, особливості сприйняття сакрального на різних етапах історії, відношення сакрального до мистецтва.

Найважливішу роль у формуванні філософського, естетичного й культурологічного дискурсу відіграють категорії, які мають універсальний характер і використовуються у багатьох гуманітарних науках. Ці категорії не можуть бути зведені ані до понять, що використовуються будь-якою конкретною наукою, ані навіть до філософських категорій, завдяки яким здійснюється раціонально-теоретичне освоєння дійсності. Більш того, вони містять у собі не тільки аспект науково-раціонального знання, але й аспект знання, що має позанауковий, здебільше ірраціональний характер. Таке знання отримується завдяки релігійному одкровенню, безпосередньо в актах релігійної віри, у процесі літературно-художньої творчості, в ірраціоналістичній філософії тощо. Прикладом таких універсальних категорій є життя, воля, людина, особистість. Вони активно використовуються у посткласичній філософії як найважливіші категорії, притаманні гуманітарному знанню. Скидання з рахунків філософської та естетичної проблематики питань, що виникають у зв'язку з використанням подібних категорій, погрожує збіднінню самого предмета філософського дискурсу, примітивізації підходу до наявних реалій «життєвого світу», до поверховості суджень з важливих світоглядних проблем.

Метою статті є аналіз проблеми сакрального як однієї з найважливіших світоглядних проблем. З початку ХХ століття «сакральне» виходить за межі суто релігійного, богословського дискурсу й постає як найважливіша категорія, що використовується у багатьох гуманітарних науках. Поряд з терміном «сакральне» в літературі використовуються також багато в чому схожі з ним, але не тотожні терміни – «священне», «святе», «культ», «релігійне». Раніше такі категорії використовувалися тільки в межах богослов'я й релігійної філософії. У сучасній думці вони використовуються набагато ширше і не завжди пов'язані з суто релігійним дискурсом. Прикладами використання цих термінів у контексті, не пов'язаному з суто релігійними відношеннями, є характеристика Великої Вітчизняної війни в найвідомішій пісні того часу «Священна війна»; слова з пісні Б. Окуджави «О, Арбат, мій Арбат. Ти моя релігія»; широке використання терміна «культ особистості» в політології та політиці; епітет «культовий», який часто використовується по відношенню до письменників, художників, кінорежисерів; використання означених термінів у назвах картин та кінофільмів. Все це свідчить про те, що сакральне має безпосереднє відношення не тільки до релігії, а до самих різних форм діяльності людини, до мистецтва й естетики взагалі, а не тільки до релігійного мистецтва й релігійної естетики.

Щодо процесу пізнання сакрального, то з цього приводу існують три позиції. Перша позиція відходить від того, що релігійній ментальності властиве глибоке переконання в «невимовності» справжньої суті сакрального. Це переконання засноване на релігійному досвіді і визнанні існування трансцендентного. Про потойбічну реальність неможливо говорити звичайними словами. Вона не може бути адекватно виражена засобами мистецтва. Таке переконання виявляється в забороні зображень Бога та всіх живих істот в іудаїзмі та ісламі; в іконоборстві; в ув'язненні, що сакральне може бути пізнано мовчанням в православному ісіхазмі; в забороні перекладати літургію іншими мовами крім давньо-

єврейської, грецької та латинської в західному християнстві. З суто релігійного погляду наукове пізнання сакрального наштовхується на низку нездоланих перешкод. Одна з них полягає насамперед у тому, що сакральність, «містичність» не піддається кількісному виміру. Говорити про рівень чи ступінь сакральності можна лише умовно, причому, щоб виразити те, що приховано в понятті «сакральне», потрібно знайти адекватний рівень мови. Виникає «порочне» коло – судження про «сакральне» повинне бути висловлене «сакральною» мовою, хоча сакральне з релігійного погляду в своїй основі незмірне, а отже, і невимовне. Тому «сказане» не може адекватно виразити сакральне, воно може лише натякнути на нього. Отже, багатомірність і поліморфність сакрального не дає можливості адекватного вираження на раціональному рівні.

Друга позиція полягає в тому, що існують різні засоби «перекладу» сакрального мовою існуючої реальності і сакральне може бути пізнано завдяки засобам мови та мистецтва. Така позиція щодо сакрального здійснюється в християнському, перш за все православному, іконописі або в досконаліх, з естетичної точки зору, образах на картинах художників епохи Відродження. Для вираження сакрального в релігійному мистецтві прийнято користуватися алегоріями і символами – вербальними, музичними, графічними та інш. Отже, релігійна естетика виходить з прагнення передати складну гамму вражень від спілкування з сакральним. Естетична дія сакрального полягає в тому, що обдаровані в релігійному і художньому відношенні люди прагнуть до вдосконалення форм виразу думок і почуттів, до їх ускладнення, що значною мірою збагачує мову і зміст культури.

Третя позиція полягає в тому, що сакральне може бути пізнано і завдяки науковим методам. Тобто проблема сакрального є науковою проблемою. Якщо розглядати проблему сакрального винятково на рівні почуттів і образів, тобто в просторі суб'єктивної реальності, то вона перестане бути науковою проблемою. Отже, сакральне може бути розглянуто як об'єктивна реальність через раціональні поняття та категорії. Саме завдяки цьому сакральне може бути освоєно не тільки в релігійному й художньому сенсі, але й стане доступним для наукового аналізу.

У західноєвропейській філософсько-естетичній думці було досягнуто істотних успіхів щодо введення категорії сакрального в естетичний та культурологічний дискурс. Сакральне як самостійна проблема розглядається істориками та філософами релігії (М. Еліаде, Ж. Батай, Р. Жірап), представниками феноменології релігії (Р. Отто, Г. ван дер Леув), мистецтвознавцями (Т. Буркгардт), представниками окремих філософських напрямків, зокрема феноменології (М. Шелер), неокантіанства (В. Віндельбанд, Е. Кассіер), неотомізму (Е. Жильсон, Ж. Марітен), психоаналізу (К.Г. Юнг, Е. Фром), діалектичної теології (П. Тіліх), теоретиками психоделічного напрямку (Г. Хенкок, О. Хакслі), мислителями-традиціоналістами (Р. Генон, Ю. Евола). Виникнувши у рамках богослов'я, категорія сакрального завдяки зусиллям західноєвропейських мислителів знаходить своє місце в багатьох галузях гуманітарного знання, стає однією з ключових категорій гуманітарного знання.

Проблема дефініції сакрального дуже важка для сучасної науки, оскільки сакральне по-різному сприймається релігійними та нерелігійними людьми. Видатний дослідник цієї проблеми М. Еліаде підкреслює, що відмінністю сакрального є те, що свідомістю воно виділяється як щось інше, «як абсолютно окреме й цілком відмінне, не схоже ні на людське, ні на космічне» [1, с. 16]. Відособленість сакрального від профанного світу полягає в його стабільності і свободі від мінливостей земного буття.

В язичницьких віруваннях уявлення про сакральне були пов'язані з діями сил природи. Сакральним був сам космічний простір. Космос в усій його повноті постає в язичницькій свідомості як ієрофанія, тобто прояв священної реальності. Священим каменям або деревам поклонялися тому, що вони й були такими ієрофаніями. У релігіях авраамічного монотеїзму сакральне постає як маніфестація невидимого й надлюдського Абсолюту, божественного. Отже, сакральне має різні форми, пов'язані з різними сакральними об'єктами.

Термін «сакральне» і подібні до нього «священне», «святе», «культ» широко використовуються у релігієзнавстві, естетиці, етиці та культурології. Таке широке використання терміна «сакральне» у гуманітарних науках свідчить про те, що, починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століття, настав новий етап в розумінні й інтерпретації цієї категорії, виявленні в ній нових змістів. Головна відмінна риса цього етапу від попереднього саме в тому, що сакральне використовується не тільки в суто релігійно-богословському сенсі, але й осмислюється за допомогою наукових методів.

Існують три основних періоди осмислення сакрального в контексті європейської думки: 1) сакральним визнається тільки те, що є благом, прекрасно та істинно відповідно до античного ідеалу калокагатії (Античність); 2) сакральне – це те, що суттєво пов'язане з релігією, з її авторитетом, з Богом (монотеїстичні релігії, зокрема християнське світобачення Середньовіччя); 3) сакральне пов'язане як з розумом людини, так і з авторитетом релігії (починаючи з епохи Ренесансу і закінчуючи німецькою класикою з її уявленнями про чистий розум та абсолютний дух); 4) сакральне виходить за межі суто релігійного світосприйняття (посткласична філософія).

Важливим для розкриття проблеми сакрального є визначення етимології слова «сакральне». Слово «сакральне» має індоєвропейський корінь *sak-*, що виражає найбільш інтенсивну присутність у своїй найбільш повній формі. Під сакральним у давніх аріїв розумілася відповідність космосу, фундаментальна структура речей, наявна реальність. Це та реальність, на основі якої жерці ведичної релігії прагнули побудувати суспільство. З давніх часів в індоєвропейському мисленні сакральне було тією основою, на якій існує будь-яка реальність. Для первісних та стародавніх суспільств сакральне становить собою уособлення могутності. Воно означає одночасно реальність, сталість, ефективність.

В латинській мові виникло поняття *sacrum* – священна річ, дія. Цей термін виник ще в язичницькі часи. У свою чергу, слово *sacrum* сходиться до латинського слова *sacer*, яке за часи римського язичництва означало «присвячене богам», «священне». В глибокій старовині *sacer* мало негативний сенс. Воно розумілося як «заборонене», «прокляте», «мерзотне». Тобто ще в язичницькі часи сакральне мало два протилежних за сенсом розуміння.

Амбівалентний сенс розуміння слова «сакральне» в Стародавньому Римі свідчить про різні часові пласти в плані розуміння сакрального. На ранньому етапі історії сакральне трактувалося переважно в негативному сенсі. Воно було перш за все пов'язане з емоціями страху і огиди. На пізнішому етапі історії акцент робиться на трактуванні сакрального в позитивному сенсі. Сакральне розглядається як священне, чисте, присвячене богам.

Поняття *sacrum*, трансформувавшись, перейшло в християнську релігійну парадигму. В християнському світобаченні воно характеризує церковні таїнства, об'єкти релігійного поклоніння, речі, які належать до релігійного культу, а також усе те, що згідно з ученням церкви наділене Божою благодаттю. В християнстві воно трактується як святе. Звідси виникає ще одне слово, яким позначається сакральне в християнській релігії. Це слово *sanctus*. Саме ним позначається в латинській мові святий дух – *spiritus sanctus*.

Аналоги латинських слів *sacer* і *asacrum* існують і в інших мовах. Це старогрецьке – *gadosh*, пов'язане із значенням відокремленості, недоторканності, слов'янське **svet-*, що сходиться до індоєвропейського **k'wen-*, яке має значення «збільшуватися», «набухати». На основі аналізу численних лінгвістичних свідчень російський дослідник В.М. Топоров дійшов висновку, що походження слова «святе» пов'язане з праслов'янським коренем *svet*, який вживався в значенні «збільшуватися, набухати». Отже, в язичницькій традиції давньої Русі сакральне вживалося в розумінні «росту, надлишку, родючості». Новий етап у розумінні сакрального почався після хрещення Русі у 988 р. Нове уявлення про сакральне було вже пов'язане з християнським світобаченням. Отже, в Русі виник новий християнський тип святості, який мав винятково духовний характер. Сакральне розумілося як «надлюдське, благодатний стан, коли відбувається зростання в дух, творчість у душі» [2, с. 7-9].

У словнику В.І. Даля слово «святий» трактується в християнському сенсі так: «Духовно й морально непорочний, чистий, зроблений; усе, що стосується Божества, істини, віри; предмет найвищого шанування, поклоніння нашого; духовний, божественний, небесний» [3, с. 161]. На сторінках цього словника можна чітко уловити суттєву різницю між язичницькими та християнськими уявленнями про сакральне. Язичницька сакральність виражалася насамперед в обожнюванні сил природи. Сакральне визначалося передусім у матеріальному зростанні, «плодоносності», достатку. Це була сакральність землі й усього, що на ній росте; сакральність творчих сил сонця, дощу, вітру й інших стихій.

Сонце в язичництві сприймалось як сакральна жива істота. Такі уявлення про сонце існують у міфах індоаріїв, єгиптян, греків, кельтів, германців, слов'янських народів. Між сонячним світлом, з одного боку, і святістю, з іншого боку, існує глибокий зв'язок. У християнській теології Ісус часто іменується непереможним сонцем – *sol invictus*. Святи у християнському сакральному мистецтві завжди зображуються з німбами – символами сонячного диску. Все це свідчить не тільки про релігійний, але й про естетичний сенс сакрального як у язичницьких народів, так і у представників монотеїстичних релігій. Сакральне як сонце, світло певним чином переживається й знаходить своє відображення у мистецтві й літературі різних народів.

Під сакральним розуміють чудесне, надприродне, непідвладне людині. Хоч у свідомості сучасної людини таких речей залишилось мало, але вони все ще існують. Передусім це смерть – кінець часу. Тому той, хто здатен контролювати час нашого життя, скорочувати його або збільшувати, стає богом, інколи добрим і розумним, інколи брутальним. Те саме стосується й простору, яким розпоряджається Бог. Отже, простір та час з релігійних позицій розглядаються як прояви сакрального. Сакральними є не тільки природні, але й соціальні сили, зокрема правителі, вожді – всі ті, хто мають владу.

Розглянувши етимологію терміна «сакральне», ми вважаємо доцільним визначити поняття «сакральне», «священне» і «релігійне» та встановити співвідношення між ними. З цього приводу у науці йде дискусія. Деякі автори, наприклад, Р. Отто, вважають, що поняття «сакральне» та «священне» є синонімами і завжди пов'язані з «релігійним» [4]. Подібна точка зору належить теологам та релігійним діячам. Думка інших авторів, зокрема М. Еліаде, українського дослідника В.В. Токмана, не завжди пов'язує «сакральне» та «священне» з релігійною сферою. На думку представників цього напрямку, крім релігійних типів сакрального існує окремий соціогенотейстичний тип сакрального, який не пов'язаний з будь-якою релігією [5]. Оригінальну думку щодо сакрального в мистецтві, зокрема в театрі, висловлює український дослідник сакрального театру О.Ю. Клековкін: «Сакральне – це лише умовність, домовленість між творцем видовища та його споживачем, так само як профанне – лише теоретично можливий недосяжний ідеал абсолютної незалежності від сакрального міфу» [6, с. 75].

У сучасній естетичній науці поняття сакрального розглядається перш за все в аксіологічному аспекті. Сакральне пов'язане з загальною системою цінностей, яка існує в межах тієї чи іншої культури. Поряд з аксіологічним сенсом сакральне використовується також в онтологічному сенсі як основа буття. В онтологічному сенсі сакральне пов'язано з проблемою Абсолюту, яка є важливою філософською проблемою протягом всієї класичної філософії – від уявлень Афінської школи про філософського бога до уявлень про абсолютний дух Г.В.Ф. Гегеля.

Потрібно відрізнити одне від одного поняття «сакральне», «священне», «святе» та «релігійне». Іноді в літературі вони використовуються як синоніми, але в деяких аспектах та випадках сакральне та святе можуть бути за змістом навіть протилежні одне одному.

Сакральне, на наш погляд, є найбільш широким поняттям, ніж «святе» та «релігійне». Воно стосується не тільки релігій, але й ціннісних орієнтацій буденної свідомості. Священне також має відношення як до релігійної, так і до буденної свідомості. Отже, «сакральне» та «священне» частіше виступають як синоніми. На відміну від понять

«сакрального» та «священного» поняття «святе» може використовуватися тільки у відношенні до монотеїстичних релігій. В історичному контексті – у процесі переходу від «релігії закону» до «релігії спасіння» – сакральне інтерпретується як «святе», набуваючи чітких етичних характеристик [7, с. 562].

Категорії «сакральне» та «святе» використовуються для того, щоб показати: 1) вищий ступінь онтологічної досконалості, що започатковує надприродну єдність могутності, праведності і краси; 2) здатність божественного начала справляти очисний перетворювальний вплив на навколишнє буття; 3) властивість конечної істоти (людини) внаслідок самозречення набувати провідних якостей – зазначеного надприродного впливу [7, с. 573]. За релігійними уявленнями, сакральність або святість постають передусім як атрибут Бога. У християнстві «святе» виявляється як цілісна характеристики людини, яка досягла «обожнення».

Термінологічний ряд «священне-святе-сакральне» в аспекті смислового наповнення його складових спроможний відзначитися сумісністю та синонімією останніх. Терміни «священне», «сакральне», «святе» використовуються переважно як означення і стилістично пов'язані з визначеними іменниковими формами («священна книга», «свята людина», «сакральний комплекс»), дещо відрізняючись семантичними нюансами, а в другому – вони, як загальні поняття, однаковою мірою стосуються сфери святості у всій її повноті, а тому немає сенсу проводити між ними смислову межу.

Співвідношення понять «сакральне», «священне», «святе» та «релігійне» існує як вертикальна конструкція, в підставі якої як фундамент знаходиться сакральне. Як відзначає В.К. Суханцева, сакральне – «це атрибутивно властиве людині відчуття внутрішньої опірності буття, з допомогою якої в хаотичній спонтанності повсякденності виникають екзистенціальні ділянки стійкості: людина отримує можливість зупинити себе в потоці, причому може зробити це навіть інтуїтивно і підсвідомо» [7], [8]. При цьому сам феномен виникнення сакрального безпосередньо пов'язаний з базовими екзистенціалами – жахом, відчаєм, горем, радістю. Звідси, як і фундаментальні екзистенціали, сакральне виступає у вигляді людського апіорі, властивого буттю на всіх рівнях його прояву. В.К. Суханцева саме цим пояснює «вражаючу стійкість ритуальної сторони соціального життя в самих різних і розділених в часі і просторі цивілізаціях» [8, с. 8]. При всій різниці релігійних, етичних і естетичних норм, завжди існує обряд оплакування і проводжання, свята з нагоди появи новонародженого, обряди ініціації та шлюбу і багато що інше, що так і не змогла знищити сучасна десакралізована цивілізація.

Що стосується співвідношення сакрального та релігійного, то у релігійній картині світу сакральне завжди виконує роль структуротворчого початку: відповідно до уявлень про сакральне формуються інші фрагменти картини світу і складається їх ієрархія. Найголовнішою умовою існування сакрального є віра – некритичне ставлення до чуда – неймовірні події, можливість яких не лише не підтверджується, а й суперечить досвіду. Німецький теолог Р. Отто в роботі «Священне. Про ірраціональне в ідеї божественного та його відношенні до раціонального» [9] вказував, що для релігійної свідомості сакральне по відношенню до повсякденного є абсолютно «Інше». У релігійній культурі сакральне не просто інша реальність. Сакральна реальність – це реальність абсолютна, вічна і по відношенню до тлінного світу – первинна. Інакше кажучи, сакральне мислиться субстанцією буття, воно має перш за все онтологічний вимір. Для такої субстанції характерні такі атрибути, як розумність, нематеріальність, духовність, могутність. У розвинених національно-державних та світових релігіях до них додається самодостатність.

Сакральне біполярне за своєю природою. За словами Р. Отто, воно є *mysterium tremendens et fascinans* («таємниця жахлива і чаруюча»).

За концепцією Р. Отто, існують декілька основних моментів прояву сакрального. Згідно з концепцією протестантського теолога, вони являють собою психологічні стани, які охоплюють релігійну свідомість при зустрічі з нумінозним: 1) відчуття тварності (*creature-*

feeling); 2) містичний жах (*misterium tremendum*); 3) захопленість (*fascinans*). У свою чергу відчуття містичного жаху поділяється на декілька ступенів: власне жаху (*tremendum*), величі (*majestas*), божественної енергії (*energicum*), таємниці (*mysterium*).

Для того щоб з'ясувати, що таке сакральне, слід поставити питання, що йому протистоїть. Відповідь на це питання може бути такою: 1) сакральному протистоїть профанне, буденне; 2) сакральному протистоїть не стільки буденне, скільки марнотратство людиною свого часу; 3) сакральному протистоїть «інфернальне», святотатство, злочин та подібне до цього; 4) сакральне та буденне не завжди протистоять одне одному.

Головною особливістю релігійної свідомості, за словами М. Еліаде, є розділення світу на сакральну і профанну сфери, які протиставляються одна одній. Це розділення властиво свідомості кожної релігійної людини. Про розподіл сфер сакрального та профанного говорить й український дослідник М. Попович. Він відзначає, що за часів Київської Русі існувало два різновиди норм: «До порушення одних має відношення суд як державна інстанція, інші, які стосуються моралі (сімейного побуту), контролюються церквою, внаслідок чого відбувається роз'єднання буття на сакральну і світську сфери, підпорядковані відповідно духовній і світській владі» [10, с. 155].

Сакральне для релігійної свідомості є єдино реальним, тоді як профанне, пов'язане з повсякденністю, є лише відображеною реальністю. В усіх релігійних уявленнях співвідношення між полюсами сакрального й профанного існує. Профанне в релігійному розумінні завжди однополярне й принципово відрізняється від сакрального начала. Протиставлення малозмістовного дозвілля «буднів», профанного, наповненому значним змістом «сакральному» як святу, характерно для більшості релігій. Протиріччя, що існують між сакральним і профанним, є однією з глобальних суперечностей, які визначають спрямованість розвитку історії та культури. Розгортання коду сакрального можна уявити у вигляді синусоїди, що відображає процес «буття» сакрального, виділяючи його найвищий підйом і поступове затухання, перехід домінанти духовної культури від сакральних цінностей до профанних. Сакральне й профанне становлять собою полюси, на яких утримується глобальний зміст існування людства.

Для первісних та стародавніх суспільств опозиція «сакральне – профанне» часто уявляється як протилежність реального та ірреального, або псевдореального. У різних язичницьких віруваннях уявлення про сакральне були пов'язані з діями сил природи. Сакральний предмет перетворювався у свідомості первісної людини на щось інше, не перестаючи при цьому бути самим собою. Для людей, які володіли релігійним досвідом, уся природа сприймалась як середовище сакрального. Космос в усій його повноті поставав як ієрофанія, тобто прояв священної реальності.

Як відзначає український дослідник сакрального театру О.Ю. Клековкін, крізь протиставлення сакрального та профанного «мусимо сприймати і сакральну територію як знакову, а територію профанну – як практичну, не навантажену знаками, що дає підстави й для того, щоб розрізняти не сакральне і профанне, а території, підпорядковані різним *sacrum'am*» [6, с. 75].

Іншу позицію щодо протиставлення сакральному підкреслює німецький соціолог М. Вебер у своїй праці «Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух». Він стверджує, що в протестантській етиці сакральному протистоїть не стільки повсякденна праця, скільки марнотратство часу.

Ще один погляд свідчить, що головне протиставлення сакральному слід вважати не в «звичайному», «буденному», «профанному», а в «інфернальному». «Інфернальне» якоюсь мірою має риси, східні з сакральним. Це сакральне з позначкою мінус. «Інфернальне» сприймається як ворожий сакральному злочин, як замах на святе, адже «грішник, як і злочинець, – істоти сакральні» [11, с. 63]. Таким чином, головне протистояння сакральному може йти тільки з боку «інфернального», а не «профанного», буденного. Найяскравіше цю позицію висвітлюють дуалістичні релігії, зокрема зороастризм та маніхейство. Для них характерне уявлення про два полюси сакрального, про двох співтворців світу. Як один з

полносив сакральне припускає божественне, священне, як інший – інфернальне. Зіставлення двох начал (творчого й руйнівного) існує також в індуїстській політеїстичній релігії. Бог Вішну як бог-охоронець світу протиставляється богу Шиві, що виконує роль руйнівника. Інша позиція відносно проблеми протистояння сакрального та інфернального існує в монотеїстичних релігіях, зокрема в християнстві. У християнстві існує уявлення про Абсолютне добро, яке втілює єдиний Бог. Сакральне у християнстві є саме «святе». Інфернальне не має поряд з ним рівного статусу.

Ще одна позиція по-іншому розглядає проблему співвідношення сакрального та буденного. Якщо в релігійному сенсі вони протистоять одне одному, в екзистенційному плані сакральне та буденне можуть бути глибоко пов'язані одне з одним. Як відзначає В.К. Суханцева: «Сакральне виступає не тільки як доленосні обставини, що вторгаються в повсякденність. Сакральними стають речі, що пронизані теплотою відчуття, зокрема – це речі, які залишилися від власників, що вже пішли з цього світу» [8, с. 7-8]. Зазначене співвідношення повністю стосується нерелігійного за своєю природою, соціогенетейстичного типу сакрального.

Як вже було сказано раніше, з релігійної точки зору сакральне існує як противага профанному. Воно є основою для існування постійної напруги між протилежними поняттями, такими, наприклад, як чисте й нечисте. Проблема чистого й нечистого, світлого й темного та інших протилежностей торкається у своїй основі проблеми сакрального. Як підкреслює літературний критик М. Епштейн: «Чистота в надприродному й надкультурному релігійному сенсі докорінно відрізняється від попередніх видів чистоти – тим, що джерело нечистого виявляється тут не зовні, а в собі, у самій глибині душевного й духовного самозвеличення – як первородний гріх, відпадання від божества, початкова схильність до пристрастей, рабська прихильність до краси природи та ідолів суспільства» [12, с. 79]. М. Епштейн розглядає причину виникнення уявлень про сакральне у своєрідному інстинкті самоочищення: «Інстинкт самоочищення, що виник у надрах тваринної природи, веде її за межі природи, через усі сфери культурного самоствердження людини до таємниці священного, до недоторканної чистоти божества» [12, с. 79].

В основі релігійної чистоти лежать численні табу, що стосуються заборони торкатися до всього брудного, низького, заразливого, що загрожувало фізичному існуванню роду. Як вже було сказано раніше, на первісних етапах історії людства сакральне асоціювалося з брудним, мерзотним, нечистим, тим, до чого не слід торкатися. Але на наступних стадіях розвитку зміст сакрального суттєво змінився. В якийсь момент сенс табу суттєво змінився: людина відчувала, що дотик до чогось може поганити не тільки її саму – вона сама може когось поганити. Людина усвідомлює, що не тільки її оточує брудніше за неї, вона сама може бути бруднішою за щось; і це «щось», до чого не можна торкатися, не є побоюванням забруднитися, а є побоюванням забруднити. З цього, на думку М. Епштейна, виникає уявлення про священне.

З вищесказаного можна зробити наступні висновки. Вже в стародавніх культурах до розуміння сакрального в онтологічному сенсі додається сприйняття сакрального як цінності естетичної та етичної. Таке сприйняття сакрального характерне для класичної давньогрецької філософії. Античний ідеал калокагатії поєднує розум, добро та красу. Утвердження сакрального як досконалої краси та правди має глибокий естетичний зміст. В той же час, на відміну від давньогрецького ідеалу калокагатії, краса в деяких стародавніх культурах Старого Сходу не є обов'язковою ознакою сакрального.

Сакральне у релігійному сенсі відіграє роль посередника між людиною й богами. У сакральному примиряються деякі протилежності й зв'язуються полюси, що протистоять за своєю природою одне одному. Прикладом цього є релігійне єднання людей, поєднання людей з Богом у святості. З християнського погляду, святість є тим, що може поєднувати елліна та іудея, чоловіка та жінку, раба та свобідного. Всі вони, незважаючи на існуючі між ними протилежності, можуть бути прилучені до святості.

Сакральне розгортається в свідомості певної людини та в історії народу як певний код, що утримує в собі вищу суть існування. З релігійного погляду, цей вищий зміст не породжується самою людиною, бо він має об'єктивну реальність. Людина може знайти його для себе завдяки релігійному досвіду. Як відзначає В.М. Топоров, ставлення до сакрального, починаючи з давньоруської традиції, виявлялося насамперед у тому, що: 1) «усе в принципі повинне бути сакралізоване, освячене й тим самим вирване з-під влади злого начала...»; 2) існує єдина й універсальна мета («надмета»), найзаповітніше бажання і найглибша мрія й надія – святе царство (святість, святий стан, святе життя) на землі й для людини; 3) сильним й актуальним є сподівання того, що цей святий стан може бути гранично наблизений у просторі й часі [2, с. 479-480].

Сакральне – це багатовимірне й поліморфне, системне й цілісне явище. У релігійній духовності, а отже, і в релігійній естетиці, уявлення про сакральне передається за допомогою священних образів і священного слова – Логосу. Сакральне було виміром існування стародавньої людини. Воно лежало в основі всієї традиційної культури. Сьогодні, завдяки процесу десакарлізації, воно стало скоріше предметом критичної спекуляції, аніж аналізу та дослідження. Людина, яка не вірить у Бога, зазнає значного впливу з боку буденного життя. Вона може бути одержимою «золотим тільцем», владою, злочином і навіть бажанням самогубства. На її свідомість мають великий вплив держава та закон. Оскільки вона не є вільною від своїх звичок, її поведінка також підпорядковується певному ритуалу, яким керує велика кількість цінностей сумнівного змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде ; [пер. с фр. Н.К. Грабовского]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
2. Топоров В.Н. Святость и святые в русской культуре / Виктор Николаевич Топоров. – М. : «Гнозис». – Школа «Языки русс. культуры», 1995. – Т. 1 : Первый век христианства на Руси. – 875 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / Владимир Иванович Даль. – М. : Русс. яз., 1982. – Т. 4. – 683 с.
4. Пылаев М.А. Феноменология религии Рудольфа Отто / Максим Александрович Пылаев. – М. : Издательство Московского Культурологического лицея, 2000. – 80 с. – (Ученые записки Московского Культурологического лицея № 1310. Серия : Философия).
5. Токман В.В. Феномен священного: його сутність і світоглядна природа : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / В.В. Токман. – К., 2001. – 16, [1] с.
6. Клековкін О.Ю. Сакральний театр у генезі театральних систем : дис. ... доктора мистецтвознавства : 17.00.01:17.00.02 / Клековкін Олександр Юрійович. – К., 2002. – 346 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
8. Суханцева В.К. Сакральное в обыденном сознании / В.К. Суханцева // Філософські дослідження : зб. наук. праць. – 2008. – № 9. – С. 6-9.
9. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его отношении с рациональным / Рудольф Отто ; [пер. с нем. А.М. Руткевича]. – СПб. : АНО «Изд-во С.-Петерб. Ун-та», 2008. – 272 с.
10. Попович М. Нарис історії культури України / Мирослав Володимирович Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 728 с.
11. Мосс М. Социальные функции священного / Марсель Мосс ; [пер. с фр. под общ. ред. Н.В. Утехина]. – СПб. : «Евразия», 2000. – 448 с.
12. Эпштейн М. Самоочищение. Гипотеза о происхождении культуры / М. Эпштейн // Вопросы философии. – 1997. – № 5. – С. 72-79.

В.М. Шелюто

Проблема сакрального как мировоззренческая проблема

Статья посвящена проблеме сакрального как одной из важнейших мировоззренческих проблем. Рассмотрена этимология сакрального, проблема отношения сакрального и повседневного, особенности восприятия сакрального на разных этапах истории, отношения сакрального к искусству.

V.N. Shelyuto

Problem of the Sacral as a World View Problem

The article is devoted to the problem of the sacral as one of the major world view problems. Etymology of sacral, problem of relation sacral and everyday, features of perception of the sacral on the different stages of history, relations between the sacral and the art are considered.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2010.